

Kádár és a nép a moziban*

Két rendkívül érdekes dokumentumkötet jelent meg Gál Mihály szerkesztésében. Az egyik azt vizsgálja meg, milyen külföldi filmek jutottak el a hazai közönség elé, és milyen körülmények között. Míg a másik azt tárja fel, vajon milyen filmeket láthatott a legfelső kommunista pártelit.

Kétségtelen, hogy utóbbi a nagyobb kuriózum: a pártelit kiváltságai, luxusfogyasztása „szexi” téma, amely megihletett történészeket és írókat egyaránt. Legendák keringtek a péntek délutáni szeánszokról, ahol Aczél György állítólag azokat a nyugati filmeket tálalta fel az MSZMP első titkárának, amelyeket hétköznapi halandó 1990 előtt nem láthatott. Gál Mihály a legapróbb részletekig igyekezett utánajárni e legendának, kötetéből még olyan adatokat is megtudhatunk, hogy a filmek mellé rendszeresített párizsis szendvics és konyak (amelyhez a vetítőtermi leltár szerint húsz pohár állt rendelkezésre) mennyibe került egy adott évben, hogyan alakult a gépész premizálása, vagy éppen hány bazdmeget kellett kiirtani a *Beverly Hills-i zsaru* szinkronjából Kádárék rosszallása miatt.

A kötet két legfontosabb megállapítása azonban inkább a hálátlan mítoszromboló történészi szerep miatt érdemel említést. Hiszen mennyire jó hinni abban, hogy a pártvezetők azok-

* GÁL Mihály: *„A vetítést vita követte”. A Filmátvételi Bizottság jegyzőkönyvei 1968–1989.* Gondolat, Budapest, 2015.; GÁL Mihály: *„Péntekre javasoljuk”. Az MSZMP vezetőinek vetített filmek 1966–1989.* Clipperton, Budapest, 2016.

ból a nyugati filmekből csipegettek maguknak, amelyeket mint „rendszerellenest”, „ideológiailag felforgatót” gondosan elzártak a pórnép elől. (Mondjuk négy James Bond-filmet tényleg megnézték, miközben az átlagember legfeljebb alámondásos videokazettán jutott ilyen csemegéhez az 1980-as évek második felében.) Ám a Filmfőigazgatóság Báthory utcai házivetítőjében vezetett napló alapján rekonstruálható az, amit Kádár János naplói homályban hagytak: mi is volt a pénteki műsor. A *„Péntekre javasoljuk”* című kötet tételesen felsorolja, mely filmet választották ki Kádár János számára, ami annyit mindenképpen megerősít, hogy a péntek délután már nem a kultúrpolitikai munka, hanem a lazulás ideje volt. Persze nyitott kérdés, hogyan értékeljük azt, hogy a kultúrpolitika irányítói és a párt legfelsőbb vezetője magukat „tornából felmentették”, és szűk két és fél évtized alatt 328 vígjátékot, 201 bűnügyi/akciófilmet, 82 kalandfilmet, 45 western, 17 sci-fi és 7 zenés filmet néztek meg, néhányat többször is. Mert ez bizony 76-77%-nyi tömény kikapcsolódás volt. Ám 1953 óta bárki utánuk csinálhatta. A magyar közönségtől sem tagadták meg a szórakozás jogát: a tudományos-technikai forradalom által magasabb követelmények elé állított munkaerő újratermeléséhez a hivatalos ideológia szerint is hozzátartozott a regenerálódás. Az azonban már a kultúrpolitikai célok határozott elvétését jelentette volna, ha országos átlagban is ilyen arányban választottak volna filmet. Akárcsak az, ha a pártvezetőkhez hasonlóan 96%-ban nyugati filmekre váltottak volna jegyet: ez utóbbi adatot nagyon is nyomon követték, és az 1960-as és 1970-es években még bőven 50% alatt volt ez az arány. Kivéve Budapestet, ahol a műsorbeosztással nem nagyon lehetett befolyásolni, ki mit nézzen meg, ezért a nyugati filmekre váltott jegyek aránya 50–60% között mozgott. Az már kevésbé meglepő, hogy a pártvezetők is főleg amerikai (mintegy 40%-ban), francia, olasz és angol filmeket láttak: a nyugati filmek közt a mozikban is ugyanezek voltak a jellemzőek. Bár a nagyközönség számára elérhető amerikai filmek aránya azért kisebb volt, de az 1970-es években már Hollywood volt a szocialista Magyarország második legfontosabb filmellátója! Ugyanakkor hiába voltak péntek délutánon-

ként elsőprő többségben a nyugati – azon belül az amerikai – kommersz filmek, ezek 88%-ban ugyanazok a filmek voltak, amelyeket bárki megnézhetett nyilvános vetítéseken. A kötetben végiglapozható az 1966 és 1989 májusa közötti lista, kibogarászható minden egyes film műfaja és forgalmazója. Utóbbi természetesen legtöbbször a MOKÉP volt, néha a Filmtudományi Intézet, illetve a Magyar Televízió, míg az 1980-as évek második felében megjelennek a VHS-kazettán forgalmazott filmek. A legutolsó vetítés alkalmával a glasznoszty szülte, amerikai és szovjet rendőr közös nyomozását vászonra vivő *Vörös zsaru* című akciófilm pergett, a rendszerváltás jeleként immár az InterCom forgalmazásában. A 12%-nyi „láthatatlan” film pedig szinte teljes egészében a Hungarofilm által bekért, azaz átvételi döntés előtt álló – végül elutasított vagy meg nem vásárolt – kópiák közül került ki. Ám a kötet azt is cáfolja, hogy a nemleges döntés Kádárékon múlt volna.

Utóbbival kapcsolatban a másik, szenzációt kevésbé ígérő, ám a kádári kultúrpolitikával foglalkozók számára rendkívül hasznos, a laikus olvasó számára olykor felettébb szórakoztató jegyzőkönyveket tartalmazó összeállítás igazít el. „*A vetítést vita követte*” címet viselő kötet a Filmátvételi Bizottság (FÁB) munkáját szemlélteti a MOKÉP által megőrzött jegyzőkönyvek alapján. Sajnos az iratok csak 1968-tól állnak rendelkezésre, akkor is hiányosan, így például a desztalinizációs időszak nyitásának, nyitottságának megértéséhez e kötet nem visz közelebb, de hozzásegít a gazdasági reform és a szocialista kultúrpolitika ellentmondásos viszonyának tanulmányozásához, az 1970-es és 1980-as évek kulturális miliójéről, alkuiról és elhárító mechanizmusairól szóló tudásunk gazdagításához.

Kevés olyan nyitott kulturális szegmens létezett, mint a film: hiszen míg a színpadi vagy könyvtermelés több mint felét hazai szerzőkkel is biztosítani lehetett, addig ez a filmgyártásban úgy nézett ki, hogy az évente bemutatott 140–160, a hetvenes években 160–180, majd az évtized végétől inkább 200 körüli filmnek csak kis részét, 15–25 filmet állítottak elő hazai stúdiókban. A többit importálni kellett, ugyanígy a tévéfilmek esetében is. Ráadásul a mozik nem voltak könyvkiadókhöz,

színházakhoz hasonló alkotóműhelyek, a kínálat nem alulról felfelé építkezett, a cenzúramechanizmusok nem a műsorterv elkészítése után, hanem előtt léptek működésbe. E cenzúra pedig egyáltalán nem volt titkos: időnként a sajtóban is írtak róla, a kritikusok – akik a filmátvétel folyamatába is bekapcsolódhattak – filmszemléikben bírálták is, sőt alkalmanként a közönség is megtalálta a Filmfőigazgatóságot kifogásaival és követeléseivel. A kötet előszava – ha némileg a kronológia és a fellelhető források rabjaként is – vállalkozik arra, hogy ennek a laza, többféle alakban és összetételben működő testületnek a munkáját bemutassa.

Az a későbbi jegyzőkönyvek alapján is jól kirajzolódik, hogy a FÁB pozitív döntése sem biztosított kikövezett utat a magyarországi mozivásznakig, ahogy az esetleges elutasítás után is újra (és újra) elő lehetett venni egy-egy film ügyét. A szerzőszerkesztő érdeme, hogy a közzétett jegyzőkönyvekben szereplő film bemutatása tényleges történetének is utánajárt, amiből kiderül, hogy egyes filmek megvásárlása nemegyszer évekig húzódott, majd utána műsorra tűzése további egy-két évvel megtoldhatta ezt a várakozást, hogy mikor aztán egy évtizedes késéssel bemutatták, már egyáltalán ne hasson szenzációként. Vagy éppen másfél évtized csúszással legyen kasszasiker, mint a *Ben Hur*.

A jegyzőkönyvekből feltáruznak olyan „nyugati” műfajokkal szembeni fenntartások és engedmények, mint a western, a tudományos világnézettel egyébként jól összeilleszthető sci-fi, vagy a rock and rollra épülő zenés filmek. Érdekes látni, ahogy a KISZ-t képviselő bizottsági tag érvel a Beatles-film (*Sárga tengeralattjáró*) átvétele mellett: a fiatalok megérdemlik, hogy lássák ezt az egyébként is jó filmet. Az 1970-es években már az is felmerül a FÁB-dokumentumokban, hogy a magyar mozinézőknek nemcsak vágyai, de jogai is vannak: *„Szilágyi [Gábor] és Patak [György] elvtársak szerint olyan innovatív kötelességünk is van, hogy a nagy világsikert elérő filmek megtekintését a magyar nézők számára is elérhetővé tegyük”* – olvashatjuk az akkor a nyugati giccshullám egyik jelképes alkotásaként számon tartott *Love Story* kapcsán 1971-ben. A rendszer

legendás prüdériájához adalék, ahogy a nyugatnémet szexuális felvilágosítás csillagának, Helgának az egyik történetét túl pornográfának, a másikat viszont a magyar tinédzserek számára is hasznosnak minősíti a FÁB.

Szintén tanulságos, ahogy egyes műfajok propagátorai kiálltak és érveltek a számukra fontos ügy mellett. Kuczka Péter amerikai sci-fi filmek mellett úgy kardoskodik, hogy felhozza Asimov regényeinek szovjet kiadásait (*Fantasztikus utazás*), vagy az adott filmről – magyarul is megjelentetett – elismerő szovjet kritikát (*Mechanikus narancs*). Ugyancsak jellemző, hogy az egykor tiltott hogyan minősül át idővel klasszikussá, így tűrtté, sőt olykor támogathatóvá a 3T koordináta-rendszerében. Így járt Hitchcock horrorja, a *Psycho*, amelyet tizenkét év késéssel bemutattak, majd a hatalmas nézettség ellenére három hét után mégis le kellett venni a műsorról, és a Ionesco-dráma alapján készült abszurd, *Az orrszarvú* is, amelyet viszont hiába fogadott el a FÁB 1975-ben egyhangúan antifasiszta, humanista filmként, csak két próbavetítésre került sor – évekkel később – a rendszerváltás előtt.

Megfigyelhetjük továbbá, hogy a bizottság tagjai mennyire más síkon vitatkoztak egymással: ki megelégedett azzal, hogy a közönség szemével próbáljon ítélni, más meglehetősen egyszerű marxista értékskálával mért, míg elhangzottak mélyebb, olykor nyakatekert esztétikai és ideológiai eszmefuttatások is. Godard – át nem vett – a Rolling Stones szereplésével készített „1968-as” filmjében (*One plus One*) például egyedül Kenedi János vélte felfedezni a nyugati fogyasztói társadalom éles kritikáját, illetve azt, hogy „a próbaterem hangszigeteltségében gyakorló zenekar a külső világtól elzárkózó kispolgárra utal”. Mindeközben a korszak kritikusai néha meglepően éles meglátással tették helyükre a kulturális értékeket: az *Annie Hall* jegyzőkönyvéből például az derül ki, hogy a *Népszabadság* munkatársa „még [Jacques] Tatinál is nagyobbnak tartja [Woody] Allent”.

A kötet azonban azoknak is ajánlható, akik abban a hitben éltek mindmáig, hogy a szocialista országok közt gördülékeny kulturális csere zajlott. Nemcsak arról volt szó, hogy az eltérő kulturális normák, a merev keletnémet, a túl modern-nyu-

gatos lengyel vagy a dákoromán hőseposzokat gyártó román filmipar produktumai ütköztek a magyar kultúrpolitika és közönség ízlésével és érzékenységeivel, hanem arról is, hogy a KGST-kereskedelemre jellemző alku zajlott, csak éppenséggel többnyire mindenki a saját puha áruját kívánta értékesíteni. Ehhez azonban venni is kényszerültek a kultúrpolitikailag ki-sakkozott – de nem gránitba vésett – arányok fenntartása és a kölcsönösség jegyében. Számos film akadt, amelyet a baráti forgalmazó ösztökélésére másodszor is megtekintettek, majd bemutattak. *„A gyermekfilm szemlélete hibás, feldolgozása unalmas, helyenként blöd”* – állapította meg a FÁB *A Télapót Willinek hívták* című filmről, majd ezek után természetesen átvették 38 000 néző(!) „örömeire”.

A dokumentumkötet teljes áttekintést nem adhat: a FÁB munkájának irányítását az 1968-as szervezeti átalakításkor (ekkor a Filmfőigazgatóság pár évre megszűnt) a MOKÉP kapta meg, a jegyzőkönyvek innentől állnak rendelkezésre. Az évente szóba kerülő 1200–1500, illetve az abból ténylegesen megtekintett 400–500 filmet a kötet természetesen nem listázza ki, de az itthoni vetítések fellelt jegyzőkönyveit kiegészíti a Hungarofilm-küldöttségek külföldi útjainak krónikájával. A kitartó kutatómunkára épülő, hasznosan forgatható dokumentumgyűjtemény éves bontású és összegző statisztikákkal teszi teljesebbé a képet, és ajánlható mindenki számára, aki a Kádár-korszak kultúrpolitikájával foglalkozik, valamint megkerülhetetlen a nyitottságról és zártságról folyó szakmai diskurzusban.

Takács Róbert